

МЕДИЙНАТА ГРАМОТНОСТ: ПОГЛЕД ОТБЛИЗО

Данаил Данов

Резюме: Медийната грамотност най-често се свързва с развиването на компетенции в областта на новите технологии и включва умения за правилно разбиране на медиите като среда, средства и съдържание. В така широко определения комплекс със сигурност влиза управлението на медийните средства - умения за работа с информационни и комуникационни технологии (ИКТ), умения за използване на медиите за най-различни цели и в най-разнообразни контексти, умения за търсене, верифициране и разпространение на информация. В него се включват компетенциите, резултат на дигиталното образование и дигиталното гражданство, термини често употребявани като еквивалентни, макар и носещи немалко разлики. Въз основа на цялата сложност на дискутираната проблематика можем без съмнение да отбележим, че развиването на медийната грамотност като разбиране, усвояване и преподаване, изисква внимателен подход, който настоящата статия поставя на фокус.

Ключови думи: информационна, дигитална, дигитално-медийна грамотност, медийна педагогика, дигитално образование, дигитално гражданство

A CLOSE LOOK AT MEDIA LITERACY

Danail Danov

Abstract: Media literacy is usually associated with the development of competences in digital technology, and encompasses skills aimed at proper understanding of the media as environment, tools and content. Such a broad complex undoubtedly includes the formation of a wide variety of skills for search and verification of information, for access, critical analysis, evaluation, creation and dissemination of media content, and hence often mixes (and confuses) terms related to both digital education and digital citizenship. The whole complexity of media literacy development, with its specifics related to numerous factors, calls for a cautious approach, placed in the focus of this article.

Keywords: information literacy, digital literacy, digital-media literacy, media pedagogy, digital education, digital citizenship

Идеята за развитие на медийната грамотност датира от началото на 70-те години на миналия век, когато - терминът „информационна грамотност“ се появява в отговор на бързото развитие на компютърната индустрия, главно в страните на Западна Европа, Япония и САЩ. В доклад, подготвен за Националната комисия за библиотечни и информационни науки, тогавашният председател на Асоциацията за софтуерна и информационна индустрия на САЩ, Пол Г. Зърковски използва термина, за да опише „техниките и уменията“, необходими за използване на широката гама от информационни инструменти, както и на първични източници за намирането на информационни решения на различни проблеми.“ (Zurkowski 1974, 4-5). Петнадесет години по-късно, в страната вече широко се дискутира значението на тази грамотност, като е създадена коалиция от над 90 организации, активно работещи по темата. Особено важна сред тях е ролята на Асоциацията на училищните библиотекари и на Асоциацията за образователни комуникации и технологии, дефинирали девет стандарта в категориите „информационна грамотност“, „самостоятелно учене“ и „социална отговорност“.

През 1999 г. Дружеството на националните и университетските библиотеки (SCONUL) във Великобритания публикува доклад като за първи път лансира идеята за „седемте стълба на информационната грамотност“, (SCONUL, 1999) и се опитва да стимулира дебат за това как уменията за търсене на информация могат да бъдат използвани от служители на библиотеките и от други специалисти от сферата на образованието, както и от студентите и учениците. Подобни доклади са разработени през същия период и в други страни, като опит да бъдат въведени стандарти за информационна грамотност. През септември 2003 г. под егидата на ЮНЕСКО в Прага се провежда международна конференция с участието на представители от двадесет и три държави, събрали се да обсъдят важността на информационната грамотност в глобален контекст. В резултат на това е публикувана специална Декларация, дефинираща информационната грамотност като „ключ към социалното, културното и икономическо развитие на нациите и общностите, институциите и индивидите в 21-ви век“. Декларацията, също така, обявява усвояването на информационната грамотност, като „част от основното човешко право на учене през целия живот“. (UNESCO 2003). В нея се подчертава, че:

- Създаването на информационно общество е от ключово значение за социалното, културното и икономическото развитие на нациите и общностите, институциите и индивидите през XXI век и след него.

- Информационната грамотност включва познаване на проблемите и нуждите на човека, както и способността да се идентифицира, намира, оценява, организира, ефективно създава, използва и разпространява информация, спомагаща за решаване на проблеми; предпоставка за ефективно участие в информационното общество, част от основното човешко право на живот е обучението през целия живот.
- Информационна грамотност, като средство за достъп до информация и за ефективно използване на информационните и комуникационните технологии, играе водеща роля в намаляването на неравнопоставеността между страните и народите, както и спомага за насърчаване на толерантността и взаимно признаване и разбирателство чрез използване на информация в мултикултурни и многоезични контексти.
- Правителствата трябва да разработят подходящи интердисциплинарни програми за насърчаване на информационната грамотност в национален мащаб като поредна стъпка към цифровата икономика, за създаването на информационно грамотни и конкурентноспособни граждани.
- Информационната грамотност е грижа на всички сектори на обществото и трябва да бъде съобразена с всеки от тях, според специфичните му нужди и контекст;
- Информационната грамотност трябва да бъде неразделна част от образованието за всички, което може да допринесе за постигането на целите за развитие на ООН и зачитане на Всеобщата декларация за правата на човека.

Като следствие ЮНЕСКО разработва девет стандарта, очертаващи обхвата на информационната грамотност. Според тези стандарти информационната грамотност е:

- средство за осъществяване на ефективен и ефикасен достъп до информация;
- начин за критично и компетентно оценяване на информацията;
- умения за точно и творческо използване на информацията;
- средство за намиране и анализ на информация, свързана с личните потребности на всеки индивид, спомагащо за възходящо развитие;
- умение за правилно разбиране на всички творчески форми на информация;
- нагласа към стремеж за съвършенство в търсенето на информация и генерирането на знания;
- израз на признание на значението и важността на информацията за развитието на демократичното общество;
- израз на етично поведение по отношение на информационните

и комуникационните технологии;

- желание за положителен личен принос и активно участие в създаването и разпространението на информация.

Приблизително през същия период – средата на 70-те години на 20-ти век и първото десетилетие на 21-ви век – се развива и концепцията за медийна грамотност. Тя цели повишаването на осведомеността на обществото като цяло относно медийното влияние, създаването (сред потребителите на медийно съдържание) на активна позиция към всичко онова, което се публикува и излъчва в медиите. Обучението в областта на медийната грамотност заляга като част от учебната програма на учениците в Съединените щати и в някои страни от Европейския съюз, а широк кръг от учени от различни области – медиазнание, образователни науки, психология, IT сектор, и т.н. – се ангажират със споделяне на знания по темата чрез публикуване на материали в научни и професионални списания и със създаването на национални асоциации, сдружения и коалиции, поставили си мисията да развиват този тип грамотност. Споделя се мнението, че медийната грамотност предполага наличието на компетенции, помагачи на обучаемите от всички възрасти да могат да тълкуват вярно съдържанието на всеки вид медии – печатни, електронни и базирани в интернет. В този смисъл системното обучение по медийна грамотност предполага:

- развитие на умения за критично мислене, които са от полза както във виртуалния, така и в реалния свят;
- разбиране относно начина на създаване на различните медийни послания и техните цели;
- разпознаване на дезинформация и лъжливи внушения;
- използване на богатството от информация за нуждите на обучение, образование и възходящо развитие през целия живот;
- умения за предпазване от злоупотреби и посегателства онлайн;
- пълноценна реализация в условията на съвременната информационно-медийна среда;
- изразяване на активна позиция по различни въпроси като форма на гражданско участие.

В контекста на второто десетилетие на нашия век, на фона на бума на социалните мрежи и дигиталните платформи, се наблюдава взаимно проникване на концепциите за медийна и информационна грамотност, както и излизането на преден план на идеята за дигитално-медийна грамотност, като специфичен подход към образованието на 21-ви век. Става дума за концепция, според която правилното разбиране на медиите като среда, средства и съдържание, следва да става посредством включването на знания, умения и нагласи относно тях, в рамките на целия набор от дисциплини, включени в учебното съдържание, при това

– чрез дигиталните технологии и средства. По този начин – на базата на опита, акумулиран чрез използване на медиите – се осъществява формирането на умения за работа с медийните технологии, а усвояването на динамиката на междупредметните връзки спомага за развиването на способностите за анализ и оценка на медийното съдържание, при това в най-разнообразни контексти. Целият този комплекс води до развитие на дигитално-медийната грамотност. Иначе казано, на предметите, символизиращи дигиталната ера (смартфони, планшети, преносими компютри, социални мрежи и т.н.), освен като на инструменти за достъп, създаване и разпространение на информация започва да се гледа и като на средства за гражданско участие.

Акцентирането върху значимостта на медийната грамотност и произтичащите от нея компетенции и умения е предизвикано главно от липсата на достатъчно яснота върху самата ѝ същност и възможности, вървящи успоредно с постоянно нарастващия брой политически документи (международни и национални), призоваващи за включването на тази грамотност под различни форми и в различни предмети не само в задължителното съдържание на образованието във всичките му степени, но и в изискванията за заемането на длъжности във все повече и повече професии. „Най-очевидната реалност, свързана с развитието на дигиталните умения, е, че броят им постоянно нараства и че по отношение на тях се появяват все нови и различни идеи“ (Lankshear and Knobel 2008), което освен, че дава нови възможности и посоки за търсене от страна на изследователите, води и до повече неразбиране на цялостната проблематика, до погрешни интерпретации и създаване на дългосрочни стратегии със съмнителен краен изход. И макар и да е безспорно, че използването на информационните и комуникационните технологии в глобален мащаб непрестанно разширява обхвата си и като посоки, и като дълбочина, все още на много места по света, включително и в България, не е достатъчно видно (или поне не се разбира ясно) как именно новите технологии подпомагат хората да развиват уменията да общуват по-добре и по-чужденно, да притежават съзнанието, че усвояването на тези технологии следва да бъде по-скоро средство, а не крайна цел. Богатството от информация, достъпна чрез медиите и технологиите, не дава гаранция за по-високата обществена информираност. Този, на пръв поглед, парадокс изправя демокрацията пред сериозна заплаха – не от насилствена атака, а от апатия, пасивност и привикване към разпространението и излагането на невярна информация. Иначе казано, технологичният прогрес, навлизането на медиите във все повече и повече аспекти на живота, прави техните потребители все по-уязвими. Следователно гражданите следва да разполагат със способността да използват и да се възползват от медиите, а не да

попадат в плен на фалшиви новини, манипулации и заблуда. Т.е. нужно е хората да придобият нови компетенции, изграждащи естеството на медийната грамотност, умения и нагласи излизащи далеч извън рамките на традиционната грамотност”(European Association of Viewers Interests, “Критерии за оценка на нивото на медийната грамотност във всички държави-членки на ЕС за 2010 г.”.

Освен върху технологиите за информация и комуникация медийната грамотност се фокусира още и върху развитието на критичното мислене, както и върху участието в обществения живот чрез медиите. За да използват медиите по подходящ начин, хората се нуждаят не просто от различни технически умения (как да боравят с разнообразните медийни платформи), а по-скоро от способности, позволяващи им да оценяват и анализират едновременно множество източници на информация. И тъй като медийната грамотност се реализира все повече и повече чрез цифровите технологии, в употреба навлиза терминът дигитално-медийна грамотност. В този смисъл, за дигитално грамотни приемаме онези хора, които освен че са технологично грамотни, могат чрез тези си умения да се ангажират и да участват на всяко ниво от обществения живот, от потреблението на социалните мрежи до използването на електронното правителство. Развитието на дигитално-медийна грамотност в социално-икономическата, културната и технологичната сфера със сигурност донася по-висока стратегическа стойност от културна, демократична и икономическа гледна точка, защото играе ключова роля за повишаване на колективната интелигентност на обществото, като създава културно и образователно участие, позволява не само социално развитие, но и икономически прогрес и конкурентоспособност.

Процесите на технологизация, масова интеграция и глобализация стават причина през февруари 2008 г. Европейският парламент и Европейският съвет да приемат обща образователна квалификационна рамка, задължителна за страните-членки, включваща осем ключови компетенции, основаващи се на способността на хората да се приспособяват към непрекъснато променящия се свят. Всяка ключова компетентност съдържа цели, средства и търсени резултати, изразяващи се в знания, умения и определени нагласи. Целта е в страните от Европейския съюз, в които тази рамка ще бъде прилагана, да се създадат условия гражданите да усвоят всяка една от осемте компетенции, като в резултатите ще бъде постигната съизмеримост на образованието на общоевропейско ниво. Основен момент на общата образователна рамка е и разбирането за това как подобно уеднаквяване на образоваността ще се получи именно чрез цифровите технологии и интернет, които ще способстват и за сформиранието на деветата основна компетенция – дигиталната – иманентна за хората, живеещи

в съвременното информационно общество. Част от цялостната философия е и презумпцията, че деветата (дигитално-медийната компетентност) ще бъде залог за бъдещите иновации и цялостен напредък. Само две години по-късно, през 2010 г. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) въз основа на поредица от тестове и експерименти излиза със заключение (ОЕСД, 2010), че няма пряка връзка между използването на цифровите технологии в обучението и образователните постижения на учениците. Наред с това обаче отправя и препоръка, включена впоследствие в програмата „Creative Europe“, изрично подчертаваща значението на (дигитално) медийната компетентност (ОЕСД, 2010).

Липсата на систематичност в подходите и прогължаващите противоречия и неясноти в проблематиката са видни и от факта, че към 2019 г. по данни на Евростат, около една четвърт от населението на Европа не използва интернет (за България цифрата е дори по-висока - 30%). Докато в страни като Германия, Холандия, Финландия, Естония и др. броят на хората без достъп до интернет е под 10%. Според анализи на Европейската комисия подобни диспропорции не само ще задълбочават разликите в качеството на живота в Евросъюза, но и ще доведат до крайно неблагоприятни последици, като намаляване на пригодността за трудова заетост на гражданите и постепенно ограничаване на потенциала им за учене.

Дългогодишният ни опит в работа по проекти, изследващи и използващи различни аспекти на медийната грамотност, ни помогна да разберем, че тя не е предмет, който следва да бъде част от учебното съдържание, поредната прибавена дисциплина със свои обект, цели и задачи, предлагана на различните нива на образованието. Нашето разбиране за медийната грамотност е да гледаме на нея като на цялостен образователен подход, нуждаещ се от прилагане в обучението по всички предмети; като на средство, позволяващо използването на медиите и дигитални технологии като инструмент на критичното мислене. Иначе казано – като на методология за разбиране, усвояване и управление на света на познанието, в който медиите са пътеводител, методология за учене и преподаване, средство за възходящо личностно и професионално развитие.

По наше мнение (Данов 2019) развитието на медийната грамотност в България като комплекс от компетенции, включващи всички ключови умения на 21-ви век, е свързано с поставянето на следните шест цели:

- задълбочен анализ на същността на медийната грамотност като концепция и образователен подход, ясноста върху самата същност на идеята, посоките на развитието и налаганите изисквания на Европейския съюз по отношение на нейното формиране;

- анализ на българския контекст от гледна точка на демографски и икономически характеристики, образователни политики, състояние на медиите и възможностите им за използване в полето на обучение и учене;
- създаване на гъвкава система за квалификация и преквалификация по медийна грамотност на действащите учители, способни да интегрират подхода в преподаването от тях дисциплини и по този начин пряко да подпомагат обучаемите от различни възрасти при развитието на медийната грамотност;
- включване в обучението на бъдещите учители на разнообразните аспекти на медийната грамотност (педагогически, психологически, журналистически, правни и етични), които са разкриващи същността на подхода като алтернатива на традиционното учене и преподаване.
- широко използване на дигиталните средства и платформи на всички нива на образованието;
- активна разяснителна дейност, популяризираща същността и ролята на медийната грамотност като основополагаща компетенция на дигиталната епоха.

Постигането на тези цели налага да бъдат решени следните конкретни задачи:

- идентифициране на основните фактори, позволили успешното прилагане на медийната грамотност в различни национални контексти и при наличието на различни специфики;
- критичен преглед на разнообразните аспекти на медийната грамотност, изграждащи динамиката на медийната комуникация;
- анализ на релацията *усвояване на познание – комуникация – формиране на медийната грамотност*;
- анализ на прилагането на изискванията на Европейския съюз в областта на развитието на медийната грамотност в България;
- преглед на успешни инициативи по отношение на факторите, изиграли роля за ефективността на прилаганите политики в развитието на медийната грамотност;
- анализ на българския контекст за развитие на медийна грамотност относно състоянието на ключови фактори като медийна среда, медийно потребление, състояние на обучението по медийна грамотност на всички нива на образованието;
- идентифициране на основни играчи, съдействащи за формирането на медийната грамотност в България;
- избор на модел за развитие на медийната грамотност в България;
- съставяне на обучителна програма по медийна грамотност и включването и на различните етапи на образованието.

Прилагането на подобен подход по отношение на развитието на медийната грамотност осигурява формирането ѝ на четири ключови нива:

1. *Медийна осведоменост* (media awareness). Знания относно различните средства за представяне и разпространение на информация чрез печатни, електронни и интернет-базирани медии, за възможностите за тяхното използване, както и за свързаните с това предизвикателства.
2. *Разбиране на медиите* (media understanding). Знания и умения, необходими за критичното анализиране на медиите и тяхното съдържание.
3. *Отношение към медиите* (media attitude). Подходящи нагласи, свързани с медиите, дигиталните технологии и възможностите, които те предоставят.
4. *Медийно поведение* (media behavior). Осъзнато използване на медиите и дигиталните технологии за нуждите на личностно и професионално развитие).

Тези четири нива определят главните посоки в цялостната философия на медийната педагогика, ключова дисциплина, предлагана в обучението на студенти и докторанти във Факултета по науки за образованието и изкуствата на СУ „Св. Климент Охридски“. Дисциплина, която едновременно е и предпоставка, и следствие от непрестанното развитие на медийната грамотност, целяща формирането на комплекс от компетенции, свързани с дигиталните умения. Тя е съвременен образователен подход, формиращ критично мислене, предпоставка за личностно и професионално израстване, и не на последно място – нагласа за активно гражданско участие.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Danov, D. 2019. Media Literacy in Bulgarian Education. *Annual of Sofia University Faculty of Educational Studies and the Arts*, v. 112, p.133-145, Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.[Данов, Д. 2019. Състояние на обучението по медийна грамотност в българското образование. *Годишник на СУ, Факултет по науки за образованието и изкуствата*, т. 112, с. 133-145, София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”];
- Lankshear, Colin, and Michele Knobel, eds. 2008. *Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices*. New York: Peter Lang Publishing.
- Paul G. Zurkowski, Paul G. 1974. *The Information Service Environment: Relationships and Priorities*. Washington: National Commission on Libraries and Information Science.

Други източници (документи на международни организации и неправителствени организации)

SCONUL (1999) Information skills in higher education: a SCONUL position paper, available at <https://www.sconul.ac.uk/page/seven-pillars-of-information-literacy> [accessed December 10, 2019].

UNESCO. 2003. The Prague Declaration: Toward an Information Literate Society. <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/PragueDeclaration.pdf> [accessed December 20, 2019].

EAVI Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels in Europe, accessible at <https://ec.europa.eu/assets>

OECD 2010, Education at a Glance, 2010 OECD Indicators, accessible at <https://oecd.org>

За автора:

Данаил Данов, глн, доцент във Факултета по науки за образованието и изкуствата в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Email: dkdanov@uni-sofia.bg

About the Author:

Danail Danov, D Habil., is an Associate Professor at the Faculty of Educational Studies and the Arts, Sofia University St. Kliment Ohridski, teaching Media Studies, Media Literacy and Media Pedagogy. His professional career has been mainly in the media, journalism, and communications. Key publications include “Information Radio”, 2005, “Pedagogy of Effective Communication”, 2011, “Pedagogy of Media Communication”, 2016, “Children and the Media”, 2018, and “Media Literacy: Experience Reconsidered”, Sofia, Sofia University Publishers, 2020. Email: dkdanov@uni-sofia.bg